

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Philippi Clüveri[i] Germaniæ Antiquæ Libri tres

Clüver, Philipp

Lugduni Batavorum, 1631

Cap. XXXIV. De sacrorum ritibus. ac primùm de sacris lucis, & deorum simulacris.

urn:nbn:de:hbz:466:1-44541

id notet; planè se ignorare respondebit. Ceterùm messëm, sive messis tempestatem vocant *harvest*: vero genuinoque autumnii nomine quo etiamnum universa utitur Germania citra Codânium sinum & Cimbricam peninsulam, diversis dialectis, *herbst*, *herbest*, *hervest*, *harvest*. Ac nescio, an istud Angli è Danorum consuetudine; qui & messëm, & autumnum uno eodemque vocabula adpellant *hæst*: nam magnam cum gentis tum lingvæ suæ partem Dani olim misere in Angliam. Tacitus equidem dictam consuetudinem ex eâ causâ Germanis fuisse ait, quòd *neg. pomaria consecerint, neque hortos sepiverint, neque prata rigaverint*. Verùm hoc ego, conjectasse leviter cum magis quàm curatè explorasse, crediderim. Diodorus, sub initium libri primi, de Aegyptiorum theologiâ differens; post memoratos eorum deos Osirin & Isin, id est, Solem & Lunam: τὰς θεὸς ἧ, inquit, ἑὸν θεὸς ὑφίστασθαι τὸ σὺμπασιτὰ κέσμον διοικῶν, καὶ Φωνῆς τὸ καὶ αὐξήσεως πάντα τρεμπεῖν ὡς αἰσ, ἀοράτω κινήσει τὸ περιόδοι ἀπὸ ἀρχῆς αἰσ, τῆ τε ἐαρινῆ καὶ θερινῆ, & χειμερινῆ. hoc est: *Hos deos mundum universum gubernare statuunt, nutrienteis & augenteis omnia, tripartitis anni tempestatibus, inadspectabili circuitum motu absolventibus; nempe vere, æstate, & hieme*. Ex his manifestum est, Aegyptios quoq; totum in treis tantùm digessisse species annum. An igitur his etiam nulla pomaria, nulla prata, nulli horti? Haud opinor. quidpe Aegyptii, non modò sacrorum, & scientiarum, sed omnium etiam rerum, quæ ad commodiorem faciebant vitæ humanæ usum, primos sese inventores prædicarunt. Proinde quum & apud Aegyptios austrinum populum, simulq; apud remotissimam in septentrione Celtarum gentem eadem fuerit observata consuetudo; verisimilius est, antiquissimam hanc fuisse observationem, jam inde à Noachi filiis nepotibusque in Asiâ ante lingvæ confusionem, adeoque fortè ante etiam diluvium usurpatam. Quæritur nunc, quâ tempestate initium anni fecerint Celtæ; veris, æstatis; an hiemis principio? Omnino hiemis credo principio, ut Aegyptii, Hebræorumque vetustissimi. nam id ipsùm conditi ævi fuit initium. Julianus in prædicto hymno: τὸ δὲ ἐνιαυτοῦ κύκλω τὸ δεχθῆναι ἄλλοι ἄλλοθεν ποῖασι. οἱ τὸ ἐαρινῶ ἰσομερῆσαι, οἱ τὸ ἀκμῶν ἔφερος, οἱ πολλοὶ δὲ φθίνουσι ἢ δὴ τὸ πᾶσαν, ἢ λίαν τὰς ἐμφανέσας ὑμῶσι δωρεάς. id est: *Anni circuli principium alii aliunde faciunt. quidam vernum æquinoctium, quidam adultam æstatem, plerique verò deficientem jam autumnum, ut Solis manifestissima dona celebrant*. In ultimis his haud dubiè & Celtæ. Atque hanc puto habuisse rationem Tacitum, cur à hiemis nomine numerum trium anni partium inciperet.

30 Haecenus igitur de temporum distinctionibus, quibus præci nostri Germani juxtâ cum aliis gentibus usi sunt. Ceterùm diei civilis, sive ἑνυχθημέρου per xxiv horas distinctionem nullam illis fuisse, sed naturalibus tantùm matutini, meridiani, & vespertini temporis intervallis notasse diem, ut hodièque Turcis, Arabibus, Persis, Tartaris, & ceteris Orientis gentibus, quibus nulla horologia, consuetudo ea manet, maximè credibile est. nam & illis rudi illo ævo nulla esse potuerunt horologia. Quin omnibus simul ab initio mortalibus hanc diei in xxi v parteis distinctionem in nullo fuisse usum, arguit antiquissima significatio vocabuli ὥρα. quo quodvis temporis spatium, sive breve sive longum, notatum fuit: ita, uti nihil aliud sit, quàm quod Latini *tempus*, & *tempestatem* dixerunt. unde quatuor anni tempora Græci suo vocabulo adpellarunt ὥρας. quo etiam Diodorus usus est in tripartitâ anni

40 apud Aegyptios distinctione; ut supra relatum. Apud præcios quoque Germanos nostros haud aliam habuisse vim atque significationem vocabulum *stunde*, quod nunc horam valet, uti credam, hodiernum septentrionalium me inducit usus. quidpe *horas* illi vocant *timar*; quod idem vocabulum quodvis temporis spatium iis notat: pro quo reliqui nunc habent vocem *zeit*, & variante dialecto, *tyd*; Angli tamen in Britannia *time*.

CAPUT XXXIV.

De sacrorum ritibus. ac primùm de sacris lucis, & deorum simulacris.

50 **H**ABUISSE præcios Germanos deos jam inde à primordio gentis, item quos habuerint, pluribus supra demonstratum est. cultum eorum, atque sacra qui homines procuraverint, etiam dictum. restat nunc igitur, uti dicatur, quibus in locis, quibusque ritibus sacra fecerint.

Auctor noster, in libro de Germaniâ: *Nec cobibere parietibus deos, neque in ullam humani oris speciem assimilare, ex magnitudine celestium arbitrantur. lucos ac nemora consecrant; deorumque nominibus adpellant secretum illud, quod solâ reverentiâ vident*. Templum aliquod, in quo Deus coleretur, sacrae ei fierent, populum Dei Hebræorum gentem ante Salomonis ævum habuisse, negant disertissimis verbis sacra monumenta, in lib. vii Samuelis; cap. vii. & quamquàm Lucianus, gentilis auctor, in eo libro, quem de deâ Syriâ conscripsit,

Deucalionem, id est, Noachum, post cessationem diluvii aras excitasse, templumque constituisse tradat; tamen sacratoris fidei, auctoritatisque augustioris scriptor, divus Moses, in lib. gen. c. v III, v. xx, aram tantum eum erexisse, Deoque in eâ sacrificasse testatur. Proinde Germani quoque nostri, Taciti quidem ævo, ex magnitudine cœlestium arbitrari potuere, nullis cohibendos parietibus deos: ab initio tamen non ex suo iudicio aut conjecturâ eam habuere opinionem; sed ex majorum theologiâ. nam Adamum haud dubiè primum monuit Deus, ne sibi ædem aliquam strueret: habitaculum namque sibi esse universum hunc mundum, sive magnum illud cœlum, quod omnia, à se condita, intra sese concludat. quâ de re primi illi nostri Celtæ, Noachi pronepotes, rectè senserunt. ex eodemque fonte aliarum quoque ab initio gentium theologi eamdem habuere opinionem. unde 10 illud Zenonis, Theodori, aliorumque Græciæ sapientum, *ἱερὰ θεῶν μὴ οἰκοδομεῖσθαι*. id est, *templa diis non esse edificanda*. De Persis ita tradit Herodotus, lib. 1: *Ἀγάλματα ἰερῶν, ἔπηδες, καὶ βωμὸς οὐκ ἐν νόμῳ ποιεῖται ἱερῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιεῖται μωρῶν ἰμφορέσι· ὡς ἰδοὶ ἐμοὶ θεοῖσιν, ὅτι οὐκ ἀθεοπροφύτας ἐτίμισαν οὐδὲ θεῶν, καθάπερ οἱ Ἕλληες, εἶναι.* id est: *Neque statuas, neque templa, neque aras exstruere consuetudo est. quin imò hoc facientibus insania tribuunt: credo, quia non ex hominibus deos esse ortos arbitrantur, quemadmodum Græci.* De eadem gente sic Cicero, de legibus lib. 11: *Deorum delubra esse in urbibus censeo. nec sequor magos Persarum; quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos; quibus omnia deberent esse patentia ac libera; quorumque hic mundus omnis templum esset, & domus.* Scythæ quoque quamvis varios coluerint deos, tamen nulli eorum templum, vel 20 aram, vel fanum erexerunt, nisi uni Marti: cui & ipsi templum fuit ex sarmentis tantum; teste eodem Herodoto, lib. 1 v. Neque tamen dubitaverim, jam ipsum Cainum, quem primum siderum falsorumque numinum veneratorem fuisse, supra ostendi, statim unâ cum primâ urbe primum quoque falsis suis diis struxisse templum: vel saltem hujus primos filios atque nepotes. Quamquàm Aegyptii, ut omneis reliquos divinos cultus, theologiamque omnem, suum id institutum esse gloriati sint; testibus, Herodoto lib. 11, & Luciano, in dicto libro de deâ Syriâ. Originem sive causam templorum indicat Cicero, modò dictis hæc subjungens: *Melius Græci, atque nostri; qui, ut auferent pietatem in deos, easdem illos, quas nos, urbes incolere voluerunt. est enim quâdam opinio species deorum in oculis, non solum in mentibus.* O stultas cæcasque mentes! quasi verò urbem aliquam atque 30 fanum si incoleret Deus, propius nobis foret, quàm si magnam illam domum, omnem hunc mundum impleret. Multo sanè melius nostri atque Persæ; qui divini illius præcepti, quod Adamus acceperat, memoriam reverentiamque diligentissimè servantes, nefas duxerunt, ullis deos parietibus includere. melius & ipse sensit Cicero, in somnio Scipionis; *Dei templum esse hoc omne* adfirmans, *quod conspicimus.* Sed templum tamen Deus fieri sibi tandem, non iussit, verùm concessit Salomoni, 11 c 15 15 c c c c circiter annis post conditum orbem: quod jam antea pater Salomonis Davides statuere agitaverat; aliarum haud dubiè gentium æmulatione.

At auctor noster, quamquàm Germanos templa suâ ætate habuisse dictis verbis neget: tamen eodem libro postea, de populis agens, qui *Hertham deam*, id est, *Terram matrem* 40 colebant; *sacerdotem*, ait, *satiatam conversatione mortalium deam templo reddidisse.* Verba ejus integra adscribere liceat, quò mens ejus clariùs perspiciatur. *Est, inquit, in insulâ oceani castum nemus. dicatum in eo vehiculum, veste contactum, attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrati deam intelligit. vestemque bubus feminis, multâ cum veneratione prosequitur. Leti tunc dies: festa loca, quacumque adventu hospitioque dignatur. non bella ineunt, non arma sumunt, clausum omne ferrum: pax & quies tunc tantum nota, tunc tantum amata: donec idem sacerdos satiata conversatione mortalium deam templo reddat. mox vehiculum, & vestis, & (si credere velis) numen ipsum secreto lacu abluitur.* Verùm templum heic haud dubiè intellexit auctor ipsum *nemus*. nam in nemore, non in templo, dicatum vehiculum narrat: & postquam dea templo in vehiculo reddita, tunc demum & vehiculum, & vestis, & ipsa 50 dea secreto lacu abluta fuit: quod non in templo aliquo, parietibus constructo, sed in nemoris penetrati, de quo mox plura dicam, factum esse, ex lacu colligitur. Alius tamen est apud eundem auctorem locus, in annal. lib. 1, ubi templum & nominat, & parietibus structum intelligit. De Marsorum gente loquens, quam Germanicus Cæsar noctu armis oppresserat; *Profana simul, inquit, & sacra. & celeberrimum illis gentibus templum, quod Tanfana vocabant, solo æquantur.* Quæ profectò verba de luco aliquo, seu nemore, intelligi haudquaquam possunt: quia ædificia solo æquari dicuntur, non arbores. Verùm, quum hujus templi everfio LXXX ferè annis antè facta, quàm Tacitus librum de Germanorum moribus

moribus ac populis condidit; sic ego statuo: Germanos & ante Romanorum in Germaniâ potentiam, & post, nulla habuisse diis consecrata templa, lapidibus, vel aliâ quâ materiâ exstructa. postquam verò Augustus Cæsar partem Germaniæ, Rheno oceanoque proximam, in quâ & Marforum fuit gens, armis subegit, præsidis que pressit; Romanorum svasu atque impulsu Germani primum templum in Marfis, ad imitationem Romanorum, per Romanos fortè etiam architectos (nam ipsi harum rerum erant ignari) statuerunt. quod quia unum fuit in omni terrâ Germaniâ; celebritate suâ, non solum Marfis, sed omnibus circâ gentibus inclaruit: donec tandem, initio principatus Tiberii, à Germanico excisum. Ante Augusti principatum nulla fuisse Germanorum populis templa, satis apertè
 10 ex Cæsar's perspicitur commentariis. qui ipse Rhenum transgressus, quum prope eadem loca fuisset; neque sacerdotibus habere, neque sacrificiis eos studere, tradidit in belli Gall. commentar. vi. Quum igitur jam satis constet, nulla Germanos habuisse templa; videndum nunc, quibus in locis cultum sacraque diis suis peregerint. Auctor noster, ut antè citatum, *Lucos*, inquit, *ac nemora consecrant; deorumque nominibus appellant secretum illud, quod solâ reverentiâ vident.* Mag. Adamus Bremen'sis, de Saxonibus: *Fronde'sis arboribus, fontibusque venerationem exhibebant.* Claudianus, de laudibus Stiliconis lib. 1:

*Vt procul Hercynia per vasta silentia silva
 Venari tutò liceat: lucosque vetustâ
 Religione truces, & robora, numinis instar
 Barbarici, nostra feriant impudè bipennes.*

20 Sed omnium accuratissimè Gallorum circa Massiliam lucum sacrum ita describit Lucretius, lib. 111:

*Lucus erat, longo nunquam violatus ab ævo.
 Obscurum cingens connexis æra ramis,
 Et gelidas altè summotis solibus umbras.
 Hunc non ruricole Panes, nemorumque potentes
 Silvani, Nymphaque tenent: sed barbara ritu
 Sacra deum. structa diris altaribus aræ;
 Omnisque humanis lustrata cruoribus arbor.
 30 Si qua fidem meruit superos mirata vetustas,
 Illis & volucres metuunt insistere ramis;
 Et lustris recubare ferae. nec ventus in illas
 Incubuit silvas: excussa que nubibus atris
 Fulgura non ullis frondem præbentibus auris.
 Arboribus suis honor inest. tum plurima nigris
 Fontibus unda cadit. simulacraque mæsta deorum
 Arte carent, casisque exstant informia truncis.
 Ipse situs, putrique facit jam robore pallor
 Attonitos. non vulgatis sacrata figuris
 40 Numina sic metuunt. tantum terroribus addit,
 Quos timeant, non nosse deos. Iam fama ferebat,
 Sæpè cavas motu terræ mugire cavernas;
 Et procumbentes iterum consurgere taxos;
 Et non ardentis fulgere incendia silvæ;
 Roboraque amplexos circumfluxisse dracones.
 Non illum cultu populi propiore frequentant;
 Sed cæsere deo. medio cum Phæbus in axe est,
 Aut cælum nox atra tenet, pavet ipse sacerdos
 Accessus, dominumque timet deprendere luci.
 50 Hanc jubet immisso silvâ procumbere ferro.
 Sed fortes tremuere manus: motique verendâ
 Majestate loci, si robora sacra ferirent,
 In sua credebant redituras membra secureis.*

Idem Adamus Bremen'sis, de Sveonibus: *Ex omni animante, quod masculinum est, 1X capita offeruntur; quorum sanguine deos tales placari mos est: corpora autem suspenduntur in lucum, qui proximus est templo. Is enim lucus tam sacer est gentilibus, ut singule arbores ejus, ex morte vel cibo immolatorum, divinæ credantur.* Hujusmodi igitur fuit & illa silva Herculi sacra, quam Tacitus memorat, annal. 11, trans Visurgim in Cheruscorum finibus, item *Baduhenna lucus*

in Frisiis, annal. IV. & *Bataavorum sacrum nemus*, historiæ. IV. & *sacrum illud nemus in insula oceani*. & si quæ alia per omnem Germaniam. Atque hæc utique lucorum consecratio ex vetustissimo more, atque adeò ab ipso Adamo profluxit. De Fennis, Germanicâ gente, idem noster, in libro de Germaniâ: *Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur. huc redeunt juvenes, hoc senum receptaculum.* Eodem, vel simili ritu primum mortalium Adamum cum uxore ac liberis habitasse, haud dubium est. Quum itaque sacrificia iisdem in locis Deo faceret, in quibus ipse habitabat, id est, in luco, seu nemore; posterius quoque ejus eundem morem ad multa sæcula observarunt, non modò Celtæ nostri, sed omnes pariter gentes: quod auctorum testimoniiis adferitur creberrimis. Ac primum quidem de ipso jam tum Abrahamo ita testatur 10
divus Moses, genesi, cap. XXI, v. XXVIII: *Plantavit autem Abrahamus lucum apud Beerschabah: & invocavit illic nomen Iehovæ, fortis, æterni.* Dionysius Halicarnassensis antiquitat. Romanar. lib. I: *Ἦν δὲ τὸ δέχαϊον, αἰς λέγα, ἀήλατον ὑπὸ τῷ λόφῳ μέγα, δρυμῶν λασίῳ κατρηφές, & κελυίδος ὑπὸ τῷ πέτραις ἐμβυθιοί, ἢ τε περσεχίς τῶν κρημνῶν νάπη, πυκνοῖς κ' μεράλοις θένδρεσιν Ἰππίσκῳ. ἐνθα βωμῶν ἰδρυσάμενοι τῷ θεῷ, τῷ πατέρῳ θυσίαν ἐπέτελλαν οἱ Ἀρκάδες.* Hoc est: *Erat tum, ut fertur, spelunca sub tumulo magna, denso querceto contecta, & sub petris profundi fonticuli, solumque rupibus contiguum nemorosum, & frequentibus ac proceris opacum arboribus. ibi arâ deo exstructâ, more patrio sacra fecerunt Arcades.* Sed de Italiæ sacris lucis passim canit Virgilius: ut *Aeneid.* lib. VIII, de eodem luco:

*Hinc ad Tarpejam sedem, & Capitolia ducit;
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Iam tum religio pavidos terrebat agrestes
Dira loci; jam tum silvam, saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc (inquit) frondoso vertice collem,
(Quis deus, incertum) habitat deus. Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iovem, cum sæpè nigrantem
Aegida concuteret dextrâ, nimbosque cieret.*

20

Et antea, *Aeneidos* lib. III:

— *Silva alta Iovis, lucusve Diana.*

Aeneidos lib. VI:

— *Latet arbore opacâ
Aureus & foliis & lento vimine ramus,
Iunoni inferna dictus sacer. hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbra.*

30

Item eclogâ VII:

Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.

Sic *Aeneid.* lib. VII, Fauni memorat lucum, & *Aegeria*, & *Diane Trivia*, & *Numici*, & *Feroniæ*; lib. VIII, *Herculis*, & *Silvani*; lib. IX, *Pilumni*. In Sicilia etiam refert *Martis lucum* & *Pelici*, *Aeneid.* IX:

— *Genitor quem miserat Arcens,
Eductum Martis luco, Simethia circum
Flumina: pinguis ubi & placabilis ara Palici.*

40

In Epiro ad Buthrotum opidum, *Aeneid.* lib. III:

*Solenneis tum fortè dapes, & tristia dona
Ante urbem in luco, falsi Simoëntis ad undam
Libabat cineri Andromaches: manesque vocabat
Hecforeum ad tumulum; viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam lacrymis, sacraverat aras.*

De Jovis luco in Græciâ, *ἡρώων* lib. III:

*Aut Alphea votis prelabi flumina Pise
Et Iovis in luco currus agitare volanteis.*

50

De luco Matris deûm, in Idâ Asiæ monte, *Aeneid.* III:

*Hinc Mater cultrix Cybeles, Corybantiaque ara
Ideumque nemus; hinc fida silentia sacris
Et juncti currum Domina subière leones.*

De Jovis luco in eadem Asiâ, eodem libro postea:

*Pandarus & Bitias, Ideo Alcanore creti;
Quos Iovis eduxit luco silvestris Hiera.*

In

In Africâ, de Ammonis luco, Silius Italicus, lib. II:

*Vnde genus proavumque Iovem regina ferebat;
Et sua fatidico repetebat nomina luco.*

Sed quum postea Aegyptii, Græci, Latini, Assyrii, & nonnullæ aliæ gentes templa struerent, iisdem ea struxere in lucis, sive nemoribus, quæ jam antea diis erant sacrata; aut propè. De Ammonis templo in Africâ sic Diodorus, lib. XVII: καὶ δίφρον ἢ ἑὶ ἀεροπόλειος ἐκ τῆς ἑμακερῆν ἐπερὶ τοῦ ναοῦ Ἀμμωνος, πολλοὺς ἔχει μεσάλοις δένδροις σῦκιον. id est: *Extra arcem haud procul aliud est templum Ammonis, multis ac magnis arboribus adumbratum.* De Aegypto, Mela lib. I, cap. IX: *In quodam lacu Chemmis insula, lucos silvasque & Apollinis grande sustinens templum,*

10 *natar.* In eadem Aegypto, apud Bubastin, Dianæ templum cum luco refert Herodotus, lib. II. De Junonis templo ad Carthaginem ita Virgilius, Aeneid. lib. I:

*Lucus in urbe fuit mediâ, letissimus umbrâ.
Heic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
Condebat.*

Templum Jovis militaris, cum magno platanorum luco, apud Labrada in Cariâ, memorat Herodotus, lib. V. Jovis lucum cum templo apud Olympiam in Peloponneso, ubi Olympica celebrabantur certamina, refert Strabo lib. VII. & Apollinis lucum cum templo apud Actium Epiri, lib. VII. De cetero densitas opacitasque arborum quærebatur in hujusmodi nemoribus, deorum alicui sacrandis. Lucanus, loco supra citato:

20 *Lucus erat, longo nunquam violatus ab ævo,
Obscurum cingens connexis æra ramis,
Et gelidas aliè summotis solibus umbras.*

Stattius, Thebaid. lib. IV:

*Silva capax ævi, validâque incurva senectâ
Æternum intonsa frondis stat per via nullis
Solibus. haud illam brumæ minuere, notusve
Ius habet, aut Geticâ boreas impactus ab ursâ.
Subter opaca quies; vacuumque silentia servat
Horror; & exclusâ pallet mala lucis imago.*

30 *Nec caret umbra deo. nemori Latonia cultrix
Additur. hanc, piceâ cedrisque & robore in omni
Efficitam, sanctis occultat silva tenebris.*

Idem poëta, silvar. lib. II, in genethliaco Lucani:

*Docti largius evagentur amnes;
Et plus Aonia virete silve.
Et si qua patet, aut diem recepit,
Sertis mollibus expleatur umbra.*

Præterea dilectum quoque habuere in arboribus: nec quævis arbor sacrandis visa penetrabilibus digna. quercum maximè omnes spectarunt. nescio an hanc primus Adamus ex omnibus aliis suffugio imbrum ventorumque ac nivium dilegerat, ut foliis ramisque densissimam. certè Hosea propheta, cap. IV, vers. XIII, populi sui recensens peccata, sic fatur: *In verticibus montium sacrificant, & in collibus suffitum faciunt, sub quercu, populoque & robore, eò quòd bona sit umbra ejus.* Plinius lib. XVI, cap. XLIV: *Non est omittenda eà in re & Gallicarum admiratio. Nihil habent Druidæ (ita suos adpellant magos) visco, & arbore, in quâ gignatur (si modo sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos: nec ulla sacra sine eà fronde conficiunt.* Lucanus, loco prædicto:

*Ipse situs, putrique facit jam robore pallor
Attonitos.*

Roboraque amplexos circumfluxisse dracones.

50 *Motique verendâ
Majestate loci, si robora sacra ferirent.*

Et Claudianus:

*Robora numinis instar
Barbarici.*

Non Celtarum hoc proprium. aliæ quoque per omnem terræ orbem usurpaverunt gentes: ut crebra docent auctorum testimonia. Homerus, Odyss. lib. XIV:

*Τὸν δ' ἰς Δαδώνην Φάρος θήωμαι, ὅφρα ἴασι
Ἐκ δρυὸς ὑψηλοῦσι Διὸς βασιλῶ ἐπαυέσῃ.*

Hunc

Hunc in Dodonam dicebat ire, ut dei
E quercu procerâ Iovis consilium audiret.

Virgilius, eclogâ VII:

Heic viridis tenerâ prætexit arundine ripas
Mincius: æque sacrâ resonant examina quercu.

Georgicor. lib. II:

Castanea, nemorumque Iovi qua maxima frondet
Aesculus, atque habita Grajis oracula quercus.

Georgicor. lib. III:

Sicubi magna Iovis antiquo robore quercus
Ingenteis tendat ramos.

Aeneidos lib. III:

— Quales cum vertice celfo
Aëria quercus, aut conifera cyparissi
Constitierant, silva alta Iovis, lucusve Diane.

Aeneidos libro X:

Da nunc Tybri pater ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam dari per pectus Halesi:
Hæc arma, exuviasque viri tua quercus habebit.

Tullius Cicero de legibus, libro primo: Lucus Arpinatium, & quercus vetus, ex qua 20
olim evolavit

Nuntia fulva Iovis, mirandâ visa figurâ.

Silius Italicus, lib. III, de Ammonis luco:

Mox subitum nemus, atque annofo robore lucus
Exsiluit: qualesque premunt nunc sidera quercus,
A primâ venere die.

Divus Jesaias, cap. I. vers. XXIX & XXX, de Hebræis, falsa numina venerantibus: Nam pu-
descent ob quercus, quas desiderastis: & erubescetis propter hortos, quos elegistis. nam eritis simi-
les quercui, defluenti folio suo; & orto, cui nulla est aqua. Sed & valles maximè spectabant in
lucis dedicandis. Virgilius, Aeneid. VI, ut antè relatam: 30

— Latet arbore opacâ

Aureus & foliis & lento vimine ramus,
Junoni inferna dictus sacer. hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbra.

Et Aeneid. VIII:

— Undique colles

Inclusere cavi, & nigrâ nemus abiete cingunt.

Aeneidos IX:

— Luco tum fortè parentis

Pilumni Turnus sacratâ valle sedebat.

Huc etiam pertinet illud Mela, lib. II, cap. II, de Druidis: Docent multa nobilissimos gen-
tis, clam & diu, vicenis annis, in specu, aut in abditis saltibus. nam & hoc in facris lucis fiebat: 40
uti etiamnum apud barbaras exteri orbis genteis. Et in vallibus etiam quærebantur fon-
tes. Lucanus de Gallorum luco prope Massiliam, ut supra dictum:

— Plurima nigris

Fontibus unda cadit.

Dionysius Halicarnassensis, loco supra dicto: καὶ κελωίδες ἦσαν ὑπὸ τῶν πέτρων ἐμβύθιοι id est,
sub petris profundè erant fonticuli. Virgilius, Aeneidos lib. VIII:

At rex sollicitus monstris, oracula Fauni
Fatidici genitoris adit, lucosque sub altâ
Consulit Albuncâ: nemorum qua maxima sacro
Fonte sonat.

Strabo, lib. XVI, de Syria locis: Ἡ Δάφνη, κατινία μετεῖα μέγα δὲ ἀσκηρὸς ἀλ. C. C., ἀσπρέ-
ιδμοι παλαιὸς ὕδατιν ἐν μέσῳ δὲ δούλων τῆδε, ἢ τοῦ δ' ἀπὸ τῶν, ἢ ἀπὸ τῶν. id est: Daphne
mediocris est vicus, cum luco ingenti, opacoque, fontanis irriguo aquis; in cuius medio est asylum,
cum fano Apollinis ac Diane. In montibus quoque luci sacri, ac templa condita passim le-
guntur in historiis, & apud poëtas, geographosque. Idæum montem, Jovi sacrum, in Cre-
tâ, inter alios refert Mela, lib. II, cap. VII. eodem nomine Jovi simul ac Junoni, Matrique
deum sacrum celebrat passim Homerus in Iliade. Templum Jovis Labradensis, in monte
Cariæ, apud Labrada vicum, refert Strabo, lib. XIV. Idem auctor ibidem, memorat mon-
tem 50

rem sublimem, Veneri sacrum, ad Pedalium promontorium, in Cypro insulâ: item templum Dianæ Pergææ in loco excelso, in Pamphylia: & in Rhodo insulâ, templum Jovis Atabyrii, in monte Atabyri altissimo. cui etiam Iúdis templum addit Appianus in Mirhrudaticis. Idem Strabo, lib. ix, Apollinis Delphici templum locat in monte. libro vero viii, Veneris templum in summo vertice Corinthi. & lib. vii, Apollinis templum in colle, eidem deo sacro, ad Aëtium, Epiri opidum. Mons Meros in Indiâ, Jovi sacer, refertur Mela, libro iii, capite vii; Solino, capite lv. Celtas quoque nostros hunc observasse morem, patet ex Livii historiis. Is, libro xxxi, de Alpium incolis Celticâ gente Veragris, ita scribit: *Neque hercule montibus his ab transitu Pænorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum; sed ab eo, quem in summo sacratum vertice, Pennum montani appellant. Jovem fuisse, supra, cap. xxvi, docui. De Persis ita testatur Herodotus, lib. i: οἱ ἰστανὸς δὲ θεοὶ, ἅπαντα τὰ ὑψηλότερα τῆς γῆρας ἀναθεοποιεῖν, ἡσυχίας ἐροῦν. id est: *Moris habent, editissimis quibusque montibus consensis, Jovi hostias immolar.* Sed de his omnibus ita cecinit Prudentius, in Symmachum:*

*Quidquid humus pelagus, cælum, mirabile gignunt,
Id duxere deos; colles, freta, flumina, flammæ.*

Silius Italicus, lib. xiv, de Marcello loquens:

*Testatus divos Siculorum, amnesque, lacusque,
Et fontis Arethusa tuos, ad bella vocari*

Invitum.

Adamus Bremensis de Saxonibus: *Frendosis arboribus fontibusque venerationem exhibebant.* De Prusliis sic scripsit Helmoldus, circa annum à nato Christo cLxxviii, in lib. i, cap. i: *Vsq̄ue hodiè profecto inter illos, cum cetera omnia communia cum nostris, solus prohibetur accessus lucorum & fontium, quos autumant pollui Christianorum accessu.* Est hodièque in patriâ mihi terrâ, duobus circiter passuum millibus à Godanio urbe, cum amœnissimo luco fons, vulgò accolis *hellige born*, id est, *sacer fons* dictus. cui id cognominis ex nullâ aliâ re herere puto, quàm ex antiqua superstitione, alicui deorum dicatâ. hodiè locus est, cum villâ juxtâ sitâ, æstivis opidanorum expatiationibus celeberrimus. De incolis Scandinaviæ peninsulæ (quam ille falso adpellat Thulen insulam) ita Procopius, rerum Gothicarum lib. ii: οἱ εἰς τὰς ἀλάμονας πᾶσι θεοῖς τε, ἀερίαις τε & ἀερίαις. ἐγγύς τε, καὶ θαλασσίαις, ἢ αἰθρα ἅπαντα δαιμόνια, ἐν ὑδασι πηγῶν τε & πηγαίων εἶναι λεγομένη. id est: *Deos ac demones complures colunt, caelestes, ærios, terrestres, & marinos, aliæque demonia, quæ in fontium fluminumque aquis esse dicuntur.* Apud Tacitum, histor. lib. v, ita Civilis, Batavorum dux, in concione ad suos: *Rhenum, & Germania deos in aspectu, quorum numine capesserent pugnam.* Originem atque causam hujus superstitionis adnotare voluit Ammianus Marcellinus, Christianorum religioni alioquin haud ita iniquus scriptor, in lib. xxi, his verbis: *Et quoniam erudito & studioso cognitionum omnium principi malevoli prænoscendi futura pravæ artis assignant; advertendum est breviter, unde sapienti viro hoc quoque accidere poterit doctrina genus haud leve. Elementorum omnium spiritus, utpote perennium corporum, presententi motu semper & ubique vigen, ex his, quæ per disciplinas varias affectamus, participat nobiscum munera divinandi; & substantiales potestates, ritu diverso placata, velut ex perpetuis fontium venis, vaticina mortalitati suppeditant verba.* Exemplum diabolicæ hujus elusionis fuit in fonte Castalio: de quo idem auctor ita lib. xxi: *Multorum curiosior Iulianus, novam consilii viam ingressus est; venas fatidicas Castalii recludere cogitans fontis: quem obstruxisse Caesar dicitur Adrianus mole saxorum ingenti; veritus, ne, ut ipse præcipientibus aquis capessendam rempublicam comperis, etiam alii similia docerentur.* Verùm fontis, valleis, specus, flumina, monteis excelsos, & quidquid tandem secretum recessum, vel admirandi quiddam in sese continuerit, cur primi mortales sacra habuerint, veram, genuinamque offendit causam & originem Mela, lib. i, cap. xlii; ubi de Corycio Ciliciæ specu ita loquitur: *Intus spatium est magis, quàm ut progredi quispiam aude, horribile; & idè incognitum. totus autem angustus, & verè sacer, habitarique à diis & dignus, & creditus, nihil non venerabile, & quasi cum aliquo numine se ostentat.* De Solis fonte admirando ad Ammonis templum in Africa, Græcis simul & Latinis monumentis pervulgatum est. nec dubium, quin ab fontis veneratione templum originem invenerit. Sed maximè notabile, quod de Germanis nostris refert Tacitus, annal. lib. xlii: *Eadem æstate inter Hermundurios Catosque certatum magno prælio, dum flumen, gignendo sale fecundum, & conterminum, vi trahunt; super libidinem cuncta armis agendi; religione insitâ, eos maximè locos propinquare cælo; precesque mortalium à deis nusquam propius audiri.* Solinus, cap. xxv, in descriptione Britannia insulæ: *Fontes calidi; quibus præsul est Minervæ numen.*

Ceterum,

in ipsi Hierosolymis unquam habuerunt. nimirum illum suum deum ineffabilem, formâque exper-
tem existimantes, religioso ejus cultu ceteros mortales superant. cui templum summæ molis, eximiaq,
pulchritudinis struxerunt: quod tamen apertum, & nullo culmine tectum fuit. In eâdem fuisse
cum Germanis nostris initio opinione & reliquis Celtarum nationes, Gallos, Britannos,
Hispanos, atque Illyrios, haud dubium est; ut qui omnes pariter eam ex Asiâ in universam
Celticam detulerint. nam quod Gallos *Mercurii plurima* habuisse simulacra tradit Cæsar,
belli Gall. comment. vi: id à Græcis demum Massiliensibus, quemadmodum innumera
alia, didicerunt. sic & Hispani Accitani effictionem simulacri, de quo supra, cap. xxviii,
dictum, à Carthaginiensibus, vel Gaditanis, vel iisdem Massiliensibus, Emporias & Rho-
dam, opida Hispaniæ incolentibus, acceperunt. Ex germanâ suâ propriâque theologiâ,
quæ habuerint deorum signa Galli, ostendit Lucanus, loco supra citato, his verbis:

— Simulacra mæsta deorum
Arte carent; casisque exstant informia truncis.
Ipse situs, putrique facit jam robore pallor
Attonitos.

Cum quibus conveniunt illa Claudiani, de Germaniæ lucis:

— Lucosque vetustâ
Religione truces, & robora, numinis instar
Barbarici, nostræ feriant impunè bipennes.

20 Magister Adamus Bremensis, de Saxonibus, ac Sveonibus: *Truncum ligni, non parva magni-
tudinis, in altum erectum, sub disco colebant, patriâ enim linguâ Irminsûl appellantes: quod Latine
dicitur universalis columna, quasi sustinens omnia.* Maximus Tyrius, disertat. xxxviii: τὸ ὄ
βαρβαρικὸν ἰμοίως ἀπέντις ἰδρὸ ζῆσι τῆς κατῆστωρ ἢ αὐτοῖς σημεῖα ἀπὸ ἀλλὰ. κελτὶ σέβεται
ἰδρὸ δια: ἀγάλμα ἢ διὸς κελτικὸν ὑψηλὴ φρῶς. hoc est: *Inter barbaros similiter, qui deum non agno-
scat, nemo est. alii tamen alta ei statuunt signa. Celta Jovem colunt. Jovis autem simulacrum apud
eos est alta quercus.* Atque hoc ipsum est, quod auctor noster ait Germanos lucos ac nemora
consecrassè, deorumque numinibus adpellasse secretum illud, quod solâ reverentiâ viderint. Sed &
reliquis per terræ orbem genteis initio ejusdem fuisse cum Celtis atque Judæis opinione,
omnino credibile. Ac equidem Persas non magis simulacra diis, quàm templorum clau-
stra, componere fas habuisse, ostendit Diogenes Laërtius, in proæmio, è Sotionis libris, his
30 verbis: τῶν ἢ ζῴων κατῆνωσκη εἶδ' ἰμάγες, Ἐμάλιζε τ' λεζόντων ἀρρενας εἶναι θεῶς, ἢ θηλείας. id
est: *Signa, statuasque reprehendere magos; maximèque eos, qui mares esse deos ac feminas adseve-
rant.* cujus rei testimonium de Persis supra etiam adduxi è primo libro Herodoti. De Jove
Amnone in Africâ ita Silius Italicus, lib. iiii:

Sed nulla effigies, simulacrave nota deorum:
Majestate locum, & sacro implevère timore.

Et sub finem ejusdem libri:

Mox subitum nemus, atque annofo robore lucus
Exsiluit: qualesque premunt nunc sidera quercus,
A primâ venère die. prisco inde favore
Arbor numen habet; coliturque tepentibus aris.

De Numâ, Romanorum rege, ita Plutarchus, in vitâ ejus: οὐτὸ δὲ διεκάλυπτον αἰθρῶν περὶ δὴ
ἢ ζῴομορφον εἶκόνα θεῶν ἢ ὠμοίως νομίζεν. ἐδὴ λέω παρ' αὐτοῖς ὅτε γρηπτόν, ἔτε πλάσθον εἶδ' ἢ θεῶν σπο-
προν, ἀλλ' ἕκαστον ἐβδόμηκον τῶν πρῶτοις ἐτεῖ, ναὶς ἰδρὸ οἰκοδομῆσαι οἱ διετέλεον, ἢ καλιὰδας ἱερῶς ἰσῶν-
τες, ἀγάλμα ἢ ἔδον ἑμορφον ποιῆσαι οἱ διετέλεον. ὡς ἔτε ὅσον ἀφομοίωσεν τὰ βελτίονα τῶν χειρῶν, ἔτε
ἑφάπτεσθ' ἢ δὴ δὴ αὐτῶν ἄλλως ἢ νοήσῃ. Id est: *Hic vetuit Romanos hominis vel bestia formam tribuere
deo. Neque fuit ulla apud eos ante vel picta vel ficta imago dei, sed primos c lxx annos templa qui-
dem exstruxerunt, & cellas diis: simulacrum verò per id temporis habuerunt nullum: nefas putan-
tes, angustiора exprimerè humilioribus: neque aspirari aliter ad deum, quàm mente, posse.* Hæc
50 equidem Plutarchus è Pythagoricis manasse censet dogmatibus. verùm longè credibilius
est, ex eodem id Latinos pariter atque Græcos hausisse fonte, ex quo Celta nostri, & alia
gentes. Primos Aegyptios templa juxta & simulacra deum instituisse, convenit inter au-
ctores antiquos. Id adeò verum est, uti etiam posteriores Græci atque Latini: quum tem-
plorum, simulacrorumque institutum ab Aegyptiis majores suos accepisse scirent; ipsorum
quoque deum numina, ac religiones primos reperiisse eosdem Aegyptios crediderint. Sed
de his etiam ita Lucianus in libro de deâ Syriâ: τὸ μὲν παλαιὸν ἔ παρ' Αἰγυπτίωσι αἰθέρας
ἢ εἶδος: hoc est: *Priscis autem temporibus etiam apud Aegyptios absque simulacris templa
erant.* Originem atque causam simulacrorum ostendere conatus est Cicero, in primo

de divinatione, his verbis: *Quis tam cecus in rebus contemplandis umquam fuit, ut non videret, species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ pravitate converterent; aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hac eadem poetæ, pictores, opifices.* Ovidius, de Ponto lib. II, eleg. VIII:

*Felices illi, qui non simulacra, sed ipsos,
Quique deum coram corpora vera vident.
Quod quoniam nobis invidit inutile fatum,
Quos dedit ars vultus, effigiemque colo.
Sic homines novère deos; quos arduus æther
Oculis: & colitur pro Iove forma Iovis.*

10

Certè error hic in speciem humanam effigiandi deum, Afris, Græcis, aliisque gentibus inde natus est, quòd à primis mortalibus acceperant, Deum condidisse primum hominem ad imaginem suam: quà de re supra, cap. XXXI, actum. quam rem profanæ istæ, falsisque religionibus deditæ nationes malè intelligentes, ipsum Deum humanâ figurâ esse putarunt. Maximus Tyrius, dicta dissertatione XXXVIII: *Καὶ ὅσα ἄλογα ἢ ἀξιώσιμα τὰ ἀγάλματα εἰς αἰθεράν τε ἐποιήθη, καὶ ἐποιήθησαν. ἢ δὲ αἰθερά τε ψυχὴ ἢ ἰσχυρὰν θεῶν ἢ ἐμπερίστατον.* id est; *Nec improbandum videtur eorum consilium, qui deorum simulacra in humanam imaginem effingunt. anima enim hominis deo quàm proxima, ac simillima est.* Ceterò, de Sarmatarum sive Slavorum gente ita Helmoldus, loco prædicto: *Est autem Slavis multiplex idololatriæ modus: non enim omnes in eadem superstitionis consuetudinem consentiunt. hi enim simulacrorum imaginarias formas præcedunt de templis, veluti Plunense idolum, cui nomen Pogoda: alii silvas & lucos inhabitant, ut est Prone, deus Aldenburg, quibus nullæ sunt effigies expressæ.* Hæc equidem opinionum in Slavorum fuit religione varietas. at apud universos pariter Germanos nulla prorsus admittentur deum simulacra, nullæ effigies, nullæ imagines, nullæ formæ. Sed inquires; *Quid igitur illud sibi vult, quòd Tacitus, eodem libro antè, eos ait effigies, & signa quadam, detracta lucis, in prælium tulisse?* an non, has deorum fuisse effigies, credendum est? Minimè gentium. cave auctorem tam labilis memoriæ vitio oneres, uti, quid in eadem paginâ scripserit, mox antequàm paginam finiret, oblitus sit. Signa hæc erant militaria, (nam de bello præcedentia simul atque consequentia loquitur) effigiesque ferarum: quemadmodum & 30 Romani & aliæ gentes in prælia ferebant. hæc verò in lucorum ac nemorum penetralibus adservabantur; ut & prædictis Romanis in templorum sacrariis: quod latius infra ostendam. Ac ne mens tua circa has imagines in aliquo relinquatur dubio, quod alius locus ejusdem libri excitare possit; hunc quoque explanabo. De Aestiorum igitur gente, trans Vistulam flumen Prussiam Livoniamque olim incolente, ita noster: *Matrem deum venerantur: insigne superstitionis, formas aprorum gestant. id pro armis, omniumque tutelâ, securum dea cultorem etiam inter hostes præstat.* Ex his equidem intelligi poterat, simulacrum Matris deum fuisse formam apri. Sed falsò. Non ipsius deæ erat imago, seu effigies, sed superstitionis tantum, sive religionis signum, quo se ab aliis nosci volebant deæ cultores. Sic fulmen Jovis, ægis Minervæ, columnæ Herculis, fuerunt signa, non simulacra, nec imagines. Quemadmodum verò 40 Romani ac Græci, aliæque gentes. suam cuique deo adsignarunt feram, vel avem; sic ex communi omnium gentium vetustissimoque more, Germani quoque suis diis alii aliam adscripserunt feram; cujus formâ pro insigni militari utebantur: quod clarius suo loco demonstrabo.

CAPUT XXXV.

De sacerdotum vestitu cultuque, & de sacrorum ritibus.

LOCA, in quibus sacra diis peragebantur, superiori capite indicata sunt. de ipsis sacrificiis quamvis satis ampla jam alii ante me conati sunt componere volumina; tamen, ne hæc parte Germanorum meorum theologia manca relinquatur, 50 pauca quædam & ego de iis hoc loco adferam, haud vulgaria.

Sacrificasse prisicos Germanos diis, quemadmodum reliquæ gentes, ostendit disertè auctor noster, in libro de Germaniâ, his verbis: *Deorum maxime Mercurium colunt. cui, certis diebus, humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant. Pars Sævorum & Isidi sacrificat.* Et annal. lib. XI: *Bellum Hermunduris prosperum, Cattis exitio fuit; quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere. quo voto equi, vivi, cuncta victa occidioni dantur.* Hinc & hostiis & victimis vocabula quæ sita apud Latinorum vetustissimos. Ovidius, fastorum lib. I:

Victima,